

a rozvíjejí genderovou metodiku jako jeden z osvědčených nástrojů vědeckého nazírání na jazyk a kulturu. Možná se tato akce stane podnětem pro změnu některých dosavadních konzervativních českých přístupů a vyústí v bohaté zastoupení našich bohemistek a bohemistů na příštím slavistickém setkání.

Jana Valdrová

Władysław Adamski, Pavel Machonin a Wolfgang Zapf (eds.): *Transformace a modernizační výzvy: Česko, Německo, Maďarsko, Polsko, Slovensko*
Praha, Sociologický ústav Akademie věd ČR 2001, 237 s.

Publikace je soubor prací, předložených a komentovaných na symposiu evropských sociologů v Praze v květnu 2001, kterého se měl příležitost účastnit i autor těchto řádků.

Jeho poznámky se proto týkají nejen vydaných písemných výsledků, ale také samotného obsahu a teoretického pozadí tohoto velmi zajímavého a plodného setkání. Námět symposia byl originální a úkol, který si předsevzalo, dost ctižádostivý. Šlo o výklad složitého a mnohotvárného jevu postkomunistické transformace, jež se pořadatelé nadto snažili začlenit do univerzálních trendů současného společenského vývoje, zejména modernizace. Modernizace jako model při studiu problému středo- a východoevropské oblasti má svou tradici z dob ještě před listopadem 1989. Reálně socialistický experiment interpretovali tehdy někteří západo-evropští a američtí sociologové jako svého druhu modernizaci, zpravidla ideologicky deformovanou, a proto odsouzenou k neúspěchu. Přitažlivost komunistického programu v zaostalých zemích tohoto regionu, ba i v samotném Rusku roku 1917, si vysvětloval tím, že mabízel zkratku na cestě ke zpožděné modernizaci. (Interpretace vypadá ovšem ještě přesvědčivěji u zemí Třetího světa, kde seprosadil komunistický režim pod sovětskou nebo čínskou patronací).

Symposium však zajímala především otázka, do jaké míry se postkomunistická transformace dá chápat jako dohánění modernizace, za reálné socialistického údobí zameškané nebo „vykolejené“, a jako odpověď na „modernizační výzvy“ (Překladaatelé stáli před nevděčnou úlohou najít český ekvivalent k anglickému termínu, zdomácněnému ve všech sociálních vědách; „challenge“ v této souvislosti je spíš „zatěžkávací zkouška“ než „výzva“ – ale nechci vypadat jako pedant). Požadavky, které modernizace klade společností na přechodu k pluralistickému systému a tržnímu hospodářství, jsou ve skutečnosti ovšem ještě větší. Není jen třeba dohánět a napravovat. Bývalý sovětský blok se musí vyrovnávat i s problémy, které nepramení z jeho nedávné historické zkušenosti, ale jsou společné průmyslovým státům dneška, na předním místě s účinky globalizace. Pozornost symposia se soustředila na ucelenou skupinu zemí střední Evropy, na „višegradskou čtyřku“ – Českou republiku, Slovensko, Maďarsko a Polsko – a také na Německo. Ústředním problémem v německém případě byly následky sjednocení nebo, přesněji řečeno, účinnost sjednocení jako prostředku postkomunistické transformace. Tato část programu symposia jakož i publikace se ostatně nazývá „transformace sjednocením“. Dotýká se především bývalé NDR, ale řada otázek, o nichž se referenti v souvislosti s polistopadovým vývojem ve východním Německu zmínili, se vztahuje na celou současnou německou společnost.

Sérii analýz jednotlivých zemí v procesu transformace – „národních zpráv“ – zahajuje hostitelka symposia, Česká republika. Pět badatelů: Jan Červenka, Lumír Gatnar, Pavel Kuchař, Karel Müller a Milan Tuček, s Pavlem Machoninem jako hlavním redaktorem, připravilo studii „Strukturní změny v post-socialistické České republice a aktuální výzvy modernizace“. Studie se opírá o solidní statistická data jakož i o materiál z empirického výzkumu, vykonaného v době od sametové revoluce. Z nastalých sociálních a institucionálních změn vyzdvihuje změny

v oblasti elit, charakteru práce a profesní struktury, vědeckotechnického potenciálu, individuální a rodinné stratifikace, životní úrovně a životního slohu. Zvláštní pozornost věnuje změnám v postojích a sociálně politické hodnotové orientaci. Dochází k závěru, že pouze institucionální a sociální změny, založené na změně ideologie, ani radikální ekonomická reforma sama o sobě, nestačí k dosažení, byť i jen částečnému, vlastních cílů transformace. Mezi dnešní českou společností, kterou studie charakterizuje jako „polomoderní a polobohatou“, a modelem vyspělé postindustriální společnosti zeje podle referentů stále ještě hluboká propast a zdá se, že ostatní postsocialistické společnosti jsou v tomto ohledu v podobné situaci. Zpráva o Německé spolkové republice, která následuje, má poněkud odlišnou formu. Je to především z důvodu, o kterém jsem se již dříve zmínil – někdejší NDR se transformuje hlavně integrací do jednotného německého národního státu – a také proto, že zpráva čerpá z textů, předložených nebo publikovaných při jiných příležitostech. Připravili ji pod vedením známého západoněmeckého sociologa Wolfganga Zapfa tři referenti: Roland Habich, Thomas Bulmahn a Jan Dalhey. Jejich „Transformace sjednocením“ se soustředila hlavně na vývoj životní úrovně ve východním Německu jako indikátor transformace a modernizace. Zvláštní odstavec vyhradila srovnání obou „metod“ transformace a jejich výsledků v Německu na jedné straně a v ostatních částech bývalého sovětského bloku na druhé straně. Podle autorů studie měla transformace sjednocením („exogenní transformace“) nesporné výhody, zejména v rychlosti instituční přestavby a viditelném zvýšení životní úrovně, avšak pro subjektivní percepci obyvatel východního Německa hrály významnou roli relativní rozdíly příjmů a ekonomických příležitostí mezi západem a východem země jakož i dojem, že NDR byla svým způsobem „kolonizována“. V závěrečné části zprávy se referenti podrobně zabývali vyhlídkami na úspěšné zakončení transformace a své odhady ilustrovali po-

rovnáním předpovědí z roku 1990 s předpověďmi z roku 1999. Posledně jmenovaná je daleko strážlivější a nuancovanější než její protějšek. Přiznává, že „hospodářský zázrak“ západního Německa z padesátých let se v jeho východní oblasti asi opakovat nebude, ale trvá na tom, že „trend je správný“. Bilance německého sjednocení je celkově „lepší než jeho údajná pověst“ (český čtenář si možná vzpomene, že totéž jednou řekl německý spolkový ministr zahraničí o česko-německých vztazích).

Otázky, spojené s postsocialistickou transformací a modernizací v Maďarsku zpracovali pro pražské symposium tři autoři pod redakcí Zsolta Spéderya: Zsuzsana Elekesová, István Harcsa a Péter Róbert. Maďarská národní zpráva se po vysvětlení konceptuálních a metodologických východisek zaměřila na změny v jednotlivých složkách sociální struktury, zejména v třídní struktuře a struktuře zaměstnání. Přihlédla také k demografickým účinkům transformace, přesněji řečeno ke změnám ve sňatečnosti a porodnosti pod vlivem západních vzorů; tyto změny jsou podle připojených statistických dat velmi zřetelné ve všech zemích, jimiž se symposium zabývalo. Autoři zprávy zkoumají souvislost mezi doloženými objektivními změnami – dalo by se říci „strukturální transformací“ – a změnami v postojích a sebepercepcích sociálních aktorů, transformací „subjektivní“. Poukazují na to, že změně politicko-ekonomického systému v Maďarsku předcházela vážná společenská a mravní krize, která mimo jiné změnu urychlila, ale také prohloubila anomii vesmýslu klasické sociologické teorie. Polistopadová zkušenost učinila krizi v některých ohledech dokonce akutnější, protože mobilita sice znamenala nové příležitosti, ale přitom nepřidala na sociální stabilitě, považované vysokým procentem obyvatelstva za významnou hodnotu. Zpráva v závěru definuje uplynulé desetiletí jako dobu vnější adaptace, po níž očekává, že bude následovat adaptace vnitřní. Údaje o průběhu a účincích transformace v Polsku jsou obsaženy ve třech samostatných příspěvcích, které

připravili Władysław Adamski, Wojciech Zaborowski a Katarzyna Pelczyńska-Nalecz („Vývoj strukturálního konfliktu v procesu systémové změny: Polsko 1980–2000“); dále Henryk Domański („Rostoucí nerovnosti a vzestup meritokracie v Polsku“); a konečně Andrzej Rychard a Edmund Wnuk-Lipiński („Legitimizace, poslušnost a jejich pozadí. Zdroje politické stability a nestability v Polsku“). Všechny se zabývají také problémem legitimacy předlistopadového systému, ohrožené zklamaným očekáváním sociálního vzestupu na straně nastupujících generací. Bude zajímavé připomenout, že polská sociologie, která se i v době „stavu obležení“ po roce 1981 těšila znatelně větší svobodě než její protějšky v ostatních zemích sovětského bloku, považovala tento problém za Achilovu patu režimu a tento názor zcela otevřeně zastávala i při mezinárodních setkáních. Odtud patrně i důraz, kladený na pražském symposiu na otázky stratifikace a mobility v souvislosti s postsocialistickou transformací. Ze závěrů všech tří příspěvků vyplývá, želegitimita – a její zrcadlový obraz, ochota společnosti uznat autoritu vlády – zůstává i v demokratickém Polsku důležitou otázkou, byť v úplně jiné formě.

Slovensko má v tomto přehledu zvláštní postavení. Ze dvou příspěvků, týkajících se transformace na Slovensku, pochází pouze jeden od slovenského badatele (Ján Bunčák: „Dosedky modernizácie pre centrálnu regiónu a periférie“). Srovnávací studii o proměnách struktury české a slovenské společnosti připravil Milan Tuček. Tato „dělba práce“ se dá ospravedlnit okolností, že v prvních letech po listopadu bylo Slovensko součástí Československé federace. Čtenář by však asi byl uvítal pohled, třeba jen všeobecný, na průběh transformace v rámci samostatného slovenského státu. Bunčák se ve své práci soustředil na jeden z aspektů modernizačního procesu, na prudké změny ve struktuře obyvatelstva, vyvolané pracovní mobilitou, přičemž dost místa věnoval vývoji této struktury za reálného socialismu. Růst takzvaných centrálních regionů a vytlidňování peri-

ferie považuje za jeden z hlavních problémů Slovenska v příštích desetiletích.

Sborník uzavírají koreferáty a diskusní příspěvky sociologů z jiných zemí: Francie, Finska a také Japonska. Zabývají se důležitými otázkami v souvislosti s modernitou a modernizací jakož i postsocialistickou transformací – například potřebou reorientace společenských věd v „postmoderním“ údobí (Erik Allardt) nebo srovnáním jevu korupce mezi bývalými komunistickými zeměmi a společností Třetího světa (Jakob Buchler). Na jejich podrobnější rozbor tu není bohužel prostor. Otázka, která při četbě publikace vyvstane, je zda transformační a modernizační zkušenost, nabytá postsocialistickými státy, nevykazuje určité specifické rysy, přesahující meze národních kultur, ale přitom společné jen tomuto regionu. Jednotlivé národní zprávy takové očekávání nepotvrzují. Pravda, všechny zde studované národní celky potkal podobný osud. Nákladný a neúspěšný reálné socialistický experiment způsobil jejich vývoj, a proto všechny musejí pracně hledat cestu do průmyslové civilizace dvacátého prvního století. Tam ale podobnost končí. Společný jmenovatel – smíme-li o něčem takovém mluvit – spočívá jinde, totiž v cíli transformace a v nutnosti přiměřeně odpovědět na ony „výzvy“, které symposium nadhodilo. V tomto ohledu jim však připadá skoro průkopnická úloha: musejí, každá země pro sebe, správně rozpoznat dynamiku vývoje této civilizace, pro kterou pak bude nedávná konfrontace socioekonomických systémů Západu a Východu jen dramatickou a poučnou epizodou.

Zdeněk Suda

Jan Jiráček, Blanka Říchová: *Politická komunikace a média*

Praha, Karolinum 2000, 164 s.

Sborník textů *Politická komunikace a média*, který pro nakladatelství Karolinum připravili editoři Jan Jiráček a Blanka Říchová, představuje českému čtenáři texty významných au-